

Г.С.Сергієнко

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД "ВІДЛИГИ"

Величезний обсяг раніше невідомої інформації, що став доступним для наукового опрацювання протягом останніх 17 років, дає змогу визначити події, які стали поштовхом для відродження національної ідеї в Україні у другій половині ХХ століття. Зокрема, виглядає гострою потребою сьогодення здійснювати на науковому рівні дослідження впливу реформ М.С.Хрущова на пробудження національної свідомості в першу чергу у представників творчої інтелігенції. Розробка та аналіз цієї інформації є однією з найважливіших проблем сучасності. Лише погляд крізь призму незалежності України на проблему здатен поповнити новими відомостями історичну науку.

Тема активно розглядалася багатьма вченими, але слід зазначити політичну заангажованість радянського суспільства, через яку багатьом видатним історикам не вдавалося розкрити дійсні причини виникнення тих чи інших подій і, тим паче, висвітлити деякі факти історії. Але після 1991 р. багато сторінок вітчизняної історичної науки поповнилися новими, більш виразними даними. Особливої уваги заслуговують праці В.Барана, В.Даниленка, С.Грабовського, О.Бажана.

Для детального вивчення у досліджуваній період національного питання в Україні необхідно зробити аналіз змін, які мали місце в соціальній та культурній сферах життєдіяльності.

Відомим історичним фактом є ХХ з'їзд КПРС, який відбувся 14-25 лютого 1956 р. Поряд з іншими питаннями на закритому засіданні з'їзду було заслухано доповідь М.С.Хрущова "Про культ особи і його наслідки".

Це було початком нового осмислення всіх діючих систем та інститутів у державі. Зміни відбувалися у всіх сферах життя, але без сумніву можна відзначити, що найважливішими були реформи в соціально-культурній сфері. Адже кожна дія є логічним продовженням певної ідеї. У цей час з'явилась можливість мислити, а отже, й діяти. Тобто після з'їзду почався глибокий і болісний переворот у суспільній свідомості, перегляд усталених цінностей, критичний аналіз минулого. Не даремно цей час, за влучним висловом І.Еренбурга, одержав назву хрущовської "відлиги".

Національне питання в плані звільнення нації і надання їй рівних прав було вирішене ще у 1917 р., тому тепер можна було говорити про її розвиток і розквіт у складі СРСР. Сумнів у цих постулатах розцінювався як прояв "буржуазного націоналізму". Наголошення на посилення дружби з Україною, яку нові партійні гасла визначали як "другу серед рівних", відбулося у 1954 р. під час святкування 300-річчя Переяславської угоди, коли рішенням ХХІІ з'їзду партії Україні було передано Крим. Для пасивних у національних питаннях громадян перспектива зближення націй виглядала цілком природно, незважаючи на поширений вираз "національна республіка", який засвідчував існування в Радянському Союзі метрополії і напівколоній-напівпротекторатів, тобто союзних республік навколо

Радянської Федерації [1, 17]. Проте за офіційною політикою Україна перебувала на становищі найважливішої провінції великої імперії, тому події "відлиги" мали тут певну специфіку, яка помітно впливала і на формування національно свідомої інтелігенції, яка знаходилась в опозиції, перш за все в опозиції щодо політики партії в національному питанні і в питаннях розвитку культури, стоячи при цьому на радянських позиціях, дотримуючись рамок соціалістичної законності, приймаючи в основі положення марксизму-ленінізму з метою вдосконалення радянського суспільства для блага всіх націй СРСР.

Таке суспільне явище не влаштовує керівництво партії, через що розпочинається кампанія боротьби з "ворогами народу", які звинувачуються в "буржуазному націоналізмі".

Національна ідея – концентрація національної свідомості, тобто усвідомлення тих норм і цінностей культури, на ґрунті яких нація самоідентифікується як певна загальність і водночас унікальність, а відтак цивілізаційно самоінтегрується як певна цілісність.

Можемо назвати такі форми націоналізму:

- реакційний Д.Донцова – найбільше гнітять того, хто найменше вимагає;

- багато націй М.Бердяєва, ідея яку розвинув у своїй книзі-маніфесті "Націоналізм чи русифікація?" І.Дзюба;

- національна ідея, побудована з войовничого руху М.Руденко "націоналізм – готовність боротися за свободу, культуру, мову своєї нації. Націоналізм пригноблених націй завжди буде оборонним..." [2, 8].

Головне питання постає наступним чином: чи виникала необхідність боронити українську націю?

Щоб розглянути проблеми розвитку національної культури, необхідно визначити становище самої нації. Нація – це етнічна категорія більш високого рангу ніж народ, об'єднання людей на основі єдиної мови, традицій, національних прагнень.

З часів існування СРСР українська національна єдність зазнала певних змін, що стало наслідком масового переселення українців до Сибіру, на Північ, у Середню Азію; масове заселення УРСР іншими націями, особливо це торкнулося важливого промислового регіону – Донбасу. Як наслідок, спостерігається втрата національних традицій, історичного минулого. Прикладом може служити вивчення історії: переписуються підручники, спотворюються історичні факти і події.

Суттєві зміни в період "відлиги" торкнулися культурної сфери, що і стало поштовхом для пробудження національної ідеї. Критика "культу особи" призвела до поживлення культурного і громадського життя в республіці, хоча Україна перебувала в особливому становищі і десталінізація проводилась тут повільніше й обережніше. З'явилися нові періодичні видання, наприклад, громадсько-політичний журнал "Прапор" (1956 р.), відновився вихід часопису іноземної літератури "Всесвіт" (1958 р.), видавалися "Український історичний журнал", "Економіка Радянської України", "Народна творчість і етнографія", почалося видання Української Радянської енциклопедії. Було створено нові творчі спілки: Спілка журналістів України (1957 р.) та Спілка працівників кінематографії України (1958 р.).

Наприкінці 1950-х рр. почалась реабілітація творів та діячів культури, письменників та композиторів [3, 42-43].

Важливим у дослідженні культурно-соціального становища республіки є мовне питання, адже саме мова є однією з визначальних ознак нації. Наприкінці 50-х рр. ХХ ст. українським "радянським" письменникам було дозволено "любити й шанувати рідну мову". Саме так була сформульована тема статті головного редактора "Літературної газети" А.Хижняка – "Любімо, шануймо рідну мову!", тоді ж з'явилися "Нотатки про мову" С.Ковганюка, який висловився проти зайвих русизмів в українській мові.

Сміливіше заговорили про це на з'їзді письменників України в Києві в березні 1959 р. Тодішній голова Спілки письменників М.Бажан у своїй доповіді на цьому з'їзді відзначив, що перед українськими письменниками стоїть важлива вимога – це вимога чистоти мови, пошани й любові до її законів, лексичних фондів. Далі зазначив, що братерство мов російської і української, яке декларується партійним керівництвом, це знецінення мовної своєрідності, практика безграмотного "суржику". На тому ж з'їзді пролунав виступ на оборону своєрідності української мови М.Рильського "Рідна мова".

Хвилю обурення викликала програма партії 1961 р., яка ставила найближчим завданням формування "радянського народу" та "інтернаціональної культури" і заходи, пов'язані з втіленням їх у життя – широко розгорнений у країні процес русифікації, який шкодив розвиткові української культури, а так само і українському народові. Цей факт красномовно свідчить про непослідовність політики М.С.Хрущова під час перебування на чолі партії [4, 372].

Слід навести основні канали русифікації республіки: ведення офіційної державної, партійної, комсомольської та профспілкової документації; навчання в більшості навчальних закладів та виховання в більшості міських садочків; служба в армії; робота культурно-освітніх осередків; видавництво друкованої продукції.

Необхідно зазначити, що боротьба за рідну мову була тим рубежем, на якому протистояли як представники ортодоксальної науки, що, виконуючи соціальне замовлення, усіяко обґрунтовували русифікаторський курс московського керівництва, так і справжні патріоти, які прекрасно усвідомлювали, що мова – це не просто в поетичному розумінні "душа народу", а й одна з найважливіших та найхарактерніших ознак нації.

Однак культура мала служити компартійним планам та ідеям, перекресливши творчу основу, творчий пошук, талант митця. При цьому відношенні усе ж багато уваги приділяється питанням культури. За висловом М.С.Хрущова: "Літературі і мистецтву належить винятково важлива роль в ідеологічній роботі нашої партії, у справі комуністичного виховання трудящих. Письменники, художники, скульптори, працівники кіно і театрального мистецтва – уся наша інтелігенція своєю турботою беруть активну участь у будівничій діяльності радянського суспільства, вірно служать своєму народові. Комуністична партія вважає діячів літератури і мистецтва своїми вірними друзями, помічниками, надійною опорою в ідеологічній боротьбі. Партія дбає про розквіт, високу ідейність і художню майстерність

у літературі, живописі, музиці. Нашому народові потрібні твори, які відображають пафос праці, зрозумілий народові. Метод соціалістичного реалізму забезпечує необмежені можливості для створення таких творів. Партія веде непримириму боротьбу проти проникнення в літературу і мистецтво впливів чужої ідеології, проти ворожих нападок на соціалістичну культуру..." [5, 9].

Перший відкритий документ партії з питання, яке мало принципове значення і хвилювало все суспільство, був прийнятий тільки через чотири місяці після з'їзду – 30 червня 1956 р. Це постановою ЦК "Про подолання культу особи та його наслідків", яка фактично закрила можливості для обговорення проблеми "культу особи" і офіційна версія відтоді стала обов'язковою. Висловлювання власних суджень з приводу даної проблеми було неприйнятним [6, 88-90].

Наприкінці 1956 р. серед партійних функціонерів поширилися панічні настрої, ходили чутки про те, що вже таємно складаються списки для майбутньої розправи над комуністами. Тоді М.С.Хрущов без коливань вирішує призупинити десталінізацію. Цей різкий поворот викликав не менший шок, ніж викриття Й.Сталіна на ХХ з'їзді. У грудні 1956 р. ЦК КПРС поширив закритого листа під красномовною назвою "Про посилення політичної роботи партійних організацій у масах і припинення вилазок антирадянських ворожих елементів". По всій країні пройшли партійні збори, на яких обговорювалися установки, що були дані в листі. Представники інтелігенції, які виступали з нестандартною точкою зору, нерідко потрапляли в ряди "очорнителів".

Але починаючи із середини 50-х рр. ХХ ст. ні закритий лист, ні жоден інший документ вже не могли зупинити процеси, які насправді відбувалися в думках свідомих громадян. Питання національної самоідентифікації стало першочерговим для представників як творчої інтелігенції, так і для широких мас. Настрої, які були викликані промовою "про культу особи", не згаснуть до моменту отримання Україною незалежності, незважаючи на масові переслідування творчих діячів України.

Таким чином, реформи, які мали місце в Україні після ХХ з'їзду КПРС, привели не лише до піднесення соціального і культурного життя в країні, а й пробудили національну свідомість в еліті і, як наслідок, у громадян республіки. Це викликало неупереджену зацікавленість до національного питання, яке, на нашу думку, не вирішене і нині у незалежній Україні. Адже через насадження культурних і в першу чергу мовних традицій "старшого брата" протягом 70 років, частина українців за національністю спілкується, читає і, головне, мислить російською мовою, цікавиться творами російських митців, використовує притаманні росіянам обряди.

1. Грабовський С. Державне утвердження України у другій половині ХХ століття. – К., 2002.
2. Дудка Р.А. Суспільно-культурна діяльність інтелігенції України у другій половині 50-х – на початку 60-х років ХХ століття: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка – К., 1996.
3. Курносів Ю. Соціально-політичний розвиток УРСР у

- 50-х – перша половина 60-х рр. // *Український історичний журнал*. – 1990. – №5.
4. Король В., Плющ М. *Соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток (друга половина 50-х – початок 60-х рр.) // Історія України. Курс лекцій*. – К., 1992.
5. Хрущов М. *За тісний зв'язок літератури і мистецтва з життям народу // Вітчизна*. – 1957. – №10.
6. Бажан О. *Інтелектуальний опір в Україні (кінець 50-х – 80-ті роки) // Суспільне життя. Сучасність*. – 2006. – №2.
7. *Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9-ти т. Т.8: 40-ві – 80-ті роки ХХ ст.* – К., 2001.

І.В. Стародубцева

СІЛЬСЬКА МОЛОДЬ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДОНБАСУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Сучасні зміни в українському суспільстві зумовили зростання інтересу до ролі людини в історії. Це підштовхнуло дослідників до переосмислення проблем студентства, селянства, інтелігенції у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Цьому сприяло запровадження у науковий обіг нових джерел і застосування сучасних методологічних підходів.

Крім того, кожен регіон України має неповторний етнічний автопортрет, самобутні культурні, релігійні, освітні і професійні традиції. У Донбасі, який відомий своїми етнокультурними особливостями, своєрідними культурно-освітніми традиціями, проявилася специфічність формування і фахового розподілу інтелігенції через її соціальне походження. Саме сільська молодь Донбасу була активним учасником соціально-економічних, політичних і культурних процесів у державі та стала домінуючою у формуванні інтелігенції регіону. Окрім вище зазначеного необхідно додати: актуальність теми зумовлюється також тим, що вона не знайшла належного висвітлення у наукових працях.

Автор ставить за мету всебічно дослідити сільську молодь Донбасу, як визначальну категорію у процесі формування інтелігенції регіону. При цьому визначені наступні завдання: вивчити освітній рівень сільської молоді, її професійно-навчальну спрямованість, матеріальний стан тощо.

Об'єктом дослідження визначено сільську молодь регіону в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Предметом дослідження обрано регіональну особливість процесу формування інтелігенції з сільської молоді.

Проблема інтелігенції в історико-філософській думці межі ХІХ – ХХ століть розроблялася достатньо активно [1]. Центральною для полеміки була тема соціальної межі інтелігенції. Зокрема, соціолог з пізніх народників Р.І. Іванов-Разумник писав: "Інтелігенція – це антиміщанський, позаверстовий, позакласовий гурт... До групи інтелігенції може належати також недостатньо грамотний селянин ... і ніякий диплом про університетську освіту не дає право людини відносити себе до інтелігенції" [2, 107].

Паралельно почали з'являтися праці, які позначилися інтересом до освіти дітей селян. Так, П.М. Мілюков вважав церкву і школу складовими

освіти селянина і головними чинниками у формуванні інтелігенції регіону [3].

Отже, для дореволюційної літератури характерна наявність значної кількості праць, присвячених дослідженню інтелігенції. Базою для її формування автори вважали молодь столиці і губернських міст. Праць по дослідженню сільської молоді регіону, як джерела поповнення інтелігенції у цей період створено не було.

В СРСР, після довготривалої відмови вивчати історію дореволюційної інтелігенції, перші праці з теми з'явилися наприкінці 50-х років ХХ століття [4]. Але у радянській історіографії розглядався лише склад інтелігенції, який вивчали у професійному, класовому і політичному аспектах [5].

Головними недоліками усіх радянських досліджень дореволюційної інтелігенції були заідеологізоване ставлення до теми і широке застосування поняття "напівінтелігенція" [6]. До неї, завдяки ленінській концепції, науковці відносили вчителів початкових шкіл, техніків, фельдшерів, канцеляристів, церковних причетників, тобто тих, хто не мав вищої освіти і не був матеріально забезпеченим. Але саме вони склали більшість серед усієї інтелігенції дореволюційного Донбасу. Треба зазначити, що з точки зору сучасної методології вживання поняття "напівінтелігенція" не є прийнятним.

Починаючи із 90-х років ХХ століття тема інтелігенції зазнала переосмислення та позбавлення ідеологічних нашарувань [7]. Поодинокі аспекти проблеми знайшли своє висвітлення в сучасній краєзнавчій літературі [8; 9]. Однак комплексно тема формування інтелігенції з сільської молоді регіону ще не є вивченою.

У Донбасі в зазначений період зростала важка промисловість, розширювалася мережа залізниць, ускладнювалася інфраструктура виробництва. Інтелектуальна праця стала одним із головних елементів капіталізму. Ці зміни призвели до збільшення попиту на кадри інтелігенції, яких в краї бракувало.

У середині ХІХ століття гостра нестача фахівців покривалася за рахунок іноземців, осіб, які здобули середню освіту за межами регіону і вищу за кордоном. А це могли собі дозволити лише привілейовані верстви населення.

За умов ліберальних реформ у державі, демократизації суспільства і підвищеного попиту на висококваліфікованих спеціалістів у Донбасі почався новий етап – формування інтелігенції регіону з місцевого населення, 70% якого складало селянство. Процес було пов'язано з розвитком у краї середньої і професійної освіти. Ця система стала головним джерелом відтворення кадрів інтелігенції, її кількісного і якісного зростання.

Середня школа як система почала формуватися у Донбасі з 70-х років ХІХ століття. Перші у регіоні відкриваються "урядові" гімназії. Чоловічі створюються у містах: Старобільську (1871), Маріуполі (1876), Бахмуті (1879). Жіночі постають у Маріуполі (1876), Старобільську і Слов'янську (1883) [11].

З початку ХХ століття у регіоні влаштовують перші приватні заклади. Жіночі гімназії засновують у 1905 році Р.Н. Воскресенська (Луганськ) і В.Є. Остославська (Маріуполь) та реальне училище у